

SAMLAREN

*Tidskrift för
svensk litteraturhistorisk
forskning*

ÅRGÅNG 87 1966

Svenska Litteratursällskapet

UPPSALA

Almqvist & Wiksells

BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

UPPSALA 1967

har noen berettigelse. 1920-og 1930årene er en nedgangsperiode. Først på 1940tallet blir barnpsykologiens landevinninger merkbare i barnlitteraturen. Barn er ikke lenger bare vordende voksne. De får retten til å være barn. Den endelige virkeliggjørelse av de idéer som kan føres tilbake til Locke og Rousseau, tidfester altså Zweigbergk til vår egen tid. Deri tør man gi henne rett — iallfall for svensk barnlitteraturs vedkommende. Hun går forøvrig så langt som til å antyde at man i Sverige ikke fikk lov til å være riktig original før 1940.

Mellom en del mer likegyldig gods trer de virkelig store oss i møte — til dels i livfulle portretter: Topelius, C. A. Wetterbergh, Viktor Rydberg og blant billedbokkunstnerne Ottilia Adelborg, Elsa Beskow og Jenny Nyström. Så utforsket som barnlitteraturen er, har Zweigbergk gjort rett i å ta med de mindre forfattere som gir bildet bredde, selv om mengden av dem nok kommer til å tyngre fremstillingen.

Som et særlig pluss vil jeg nevne at Zweigbergk — i motsetning til enkelte andre barnlitteraturhistorikere — trekker opp den sosiale bakgrunnen. Hun lar oss følge den sosiale samvittighetens oppvåken og vekst, slik den kommer til uttrykk hos forfattere som Fredrika Bremer, C. A. Wetterbergh, Laura Fitinghoff og Harry Kullman. Og selvfølgelig også den store innsats som ble gjort omkring århundreskiftet av Emil og Amanda Hammarlund, Fridtjov Berg m. fl. for å bringe bøker ut til hele folkets barn.

Zweigbergk gir et utsyn over lesebøkene modernisering med »Nils Holgerssons underbara resa» som høydepunkt. Hun ser Selma Lagerlöf som den første som i svensk litteratur for barn viser en positiv innstilling til industrialiseringen.

Meget berettiget er Zweigbergks understrekning av at man, for å unngå feilslutninger, må holde seg for øyet at eldre tiders barnebøker ikke skildrer livet slik det virkelig var. De er eksempelsamlinger som forteller hvorledes det *burde* være, hvis barna var mønsterbarn og foreldrene mønsterforeldre.

Det lar seg ikke nekte at unøyaktigheten i detaljopplysninger er ganske iøynefallende. Særlig i forfatter- og tittelregister og i litteraturfortegnelsen støter man på feil som med letthet kunne vært unngått. Man får et visst inntrykk av at opplysninger kan være gjengitt etter hukommelsen og at forfatteren ikke har gitt seg tid til å foreta en høyst nødvendig kontroll. Jeg skal ikke her gå i detalj, men nøye meg med å henvise til Göte Klingbergs artikkel »Svensk barnlitteraturhistoria fullbordad och ofullbordad», Pedagogisk tidskrift, nr. 6, 1965. Hans eksempler kunne forfleres når det gjelder opplysninger fra Norge.

Det er mulig at Eva von Zweigbergk mener at hun på forhånd har tatt brodden av eventuell kritikk mot verkets mangel på pålitelighet i visse detaljer i og med at hun ikke pretenderer at det skal være et vitenskapelig verk. Man må imidlertid gå ut fra at en så stor og påkostet bok som »Barnboken i Sverige 1750-1950» for år fremover vil stenge for nye store oversiktsarbeider på området. Mulig man i en eventuell ny utgave kan rette opp de feil som fra forskejllig hold er blitt påpekt og som forringer bokens verdi som oppslagsverk. (Feil har jo som kjent en tendens til å gå igjen.) Bokens unøyaktigheter må imidlertid ikke kaste skygge over det faktum at man her har fått en uvanlig vakker bok, et praktverk, som gir en ramme for senere detaljstudier. Utvilsomt vil bare den ting at det kommer ut et slikt verk bidra til å trekke barnlitteraturen ut av dens skyggetilværelse i litteraturhistorien og til å plasere den på det nivå hvor den rettelig hører hjemme.

Sonja Hagemann

ERIK HJALMAR LINDER: *Fem decennier av nittonhundratalet*. (Ny illustrerad svensk litteraturhistoria) I-II. Sthlm 1965-1966.

1949 utsåede Erik Hjalmar Linder Fyra decennier av nittonhundratalet som vid sidan av Gunnar Brandells Svensk litteratur 1900-1950 blivitt ett av standardverken över vår moderna litteratur, och boken har sedan dess hunnit utkomma i en bearbetad andra och tredje upplaga, den sista daterad 1958. Nu har förf. funnit tiden mogen för en omarbetad och väsentligt utökad version, som behandlar även fyrtitalslitteraturen. Den innefattar mer än tusen textsidor jämte ett delvis omarbetat parti biografika samt en helt

aktualiserad bibliografi. Stoffmängden har gjort en uppdelning på två volymer nödvändig.

I företalet påpekar Linder, att det nyskrivna partiet om fyrtitalet »Existenshot och världsförvandling» medför vissa omarbetningar, man kan säga perspektivförskjutningar också i bokens tidigare delar. »Fyrtiotalslitteraturen i Sverige», skriver han, »betecknade bland annat ett radikalt genombrott för den upproriska stilrörelse inom både prosa och lyrik som fått namnet 'modernism' och som i denna bok emellanåt kallas 'dynamism' eller den 'dynamiska stilen'. I motivvalet var litteraturen under och efter andra världskrigets år inte så mycket betingad av sociala som snarare 'existentiella' intressen, och skildringssättet hade en stark dragning åt det symboliska. Tar man upp detta skede till historisk behandling måste även besläktade företeelser i det förflutna få en ny accent. Perspektivet förändras» (s. XV).

Uttalandet visar sig stämma, när man går till texten. Ingrepp har ägt rum i verkets tidigare partier, kanske inte riktigt så revolutionerande som de förändrade kapitelrubrikerna ger sken av men i alla fall betydelsefulla nog. Så kan t. ex. viktiga omarbetningar noteras på Vilhelm Ekelund, Hjalmar Bergman, Pär Lagerkvist, Hjalmar Gullberg, Eyvind Johnson, Artur Lundkvist, Harry Martinson och Gunnar Ekelöf. Helt nyskrivna är artiklarna om Walter Ljungquist, Stina Aronson, Tora Dahl, Folke Fridell, Per Erik Rundquist, Solveig von Schoultz, Tito Colliander och Ralf Parland. Mindre justeringar är märkbara på sju rikssvenska författare från Bo Bergman till Ivar Lo-Johansson och åtskilliga modernister i Finland. Men viktigare är naturligtvis vad Linder velat framhäva genom sina omarbetningar, främst då modernismens betydelse och den s. k. existentiella litteraturtraditionen. Anar man konturerna av en tes i Linders nya bok, så är det den, att dessa två strömningar — båda med rötter i symbolismen och romantiken — har haft en livskraft och betydelse, som väl kan mäta sig med den social-realistiska litteraturtraditionens, den som filosofiskt utgår från det slutande 1800-talets positivism och litterärt från dess naturalism. Så allmänt formulerad är väl Linders nya perspektivriktning inte alldeles ny. Symbolismens stegvisa frammarsch på realismens bekostnad med kulmination under fyrtitalet och den s. k. existentiella litteraturens genombrott under samma decennium har tidigare belysts av Gunnar Brandell. Men stundom ifråga om utförande av tesen och alltid i fråga om utförlighet går Linder sina egna vägar.

Några energiskt fasthållna definitioner av begrepp som »modernism» och »dynamism» håller sig inte Linder med. Och lika gott är det kanske. Många av de tidiga modernistiska insatserna i Sverige gjordes oberoende av varandra, så t. ex. av Pär Lagerkvist i Ångest, av Ebbe Linde i Bräsch och av Birger Sjöberg i Kriser och kransar, och något gemensamt litterärt program skymtar inte bakom dessa spridda syntaxuppror och formförnyelser. Vad man sammanför under termen modernism blir under sådana förhållanden snarare en litterär karakteriseringsfråga än en historisk fråga: skall Vilhelm Ekelund räknas som modernist eller inte? Ifråga om utvecklingens senare fas — efter det att finlandssvenskarna bildat skola och präglat in termen i diktarnas och publikens medvetande — blir situationen i viss mån en annan, i det att beroendeförhållandet till föregångarna framträder tydligare. Det förefaller mig som om Linder här mycket fint skulle ha tagit fram den traditionsbundenhet som trots allt vidlåder det fortskridande upproret mot traditionerna (så betydelsen av Birger Sjöbergs »metodiska stil» för t. ex. Ragnar Thoursie, finlandssvenskarnas för Lindegren, Ekelunds för Vennberg), och inte mindre välfunna är hans illustrationer till det poetiska språkets fortgående radikalisering. Kritikerreaktionerna t. ex.: Sten Selander greps inför Kriser och kransar av en bestörtning som bara visar att han inte anade vilka vedermodor han skulle utsättas för under fyrtitalet, då t. o. m. garvade modernister som Artur Lundkvist och Gunnar Ekelöf försiktigt reserverade sig inför de lyriska atomsprängningarna i Lindegrens *Mannen utan väg*. Ett förhållande överraskar i detta sammanhang. Linder uppfattar *Mannen utan väg* som ett krön och en slutsten för den lyriska modernismens utveckling, ett *non plus ultra* ifråga om metaforikens radikala frigörelse och symbolspråkets komplexitet. Icke desto mindre tolkar han dikten i överraskande slutna och intellektuella kategorier. Verket äger sin bestämda handling, får man veta, huvudperson och bipersoner, peripeti någonstans i sångerna XVIII till XX, upplösning och försoning, alltsammans

ingredienser som man snarast skulle vänta sig i ett gammalt handfast och hederligt speldrama. Även om Linder slagit följe med åtskilliga sakförståndiga ledsagare på sin vandring genom spegelsalarna (Bäckström, Wall, Printz-Påhlson) och även om han försett somliga av sina förslagsmeningar med frågetecken, kan det inte hjälpas, att man undrar om inte Linder här tar udden av sitt eget huvudperspektiv. När man hunnit till pjäsens slut, ligger i alla händelser Rellings replik frestande nära: »Å, fan tro det!» Var Lindegren inte djävare än så?

Om termer som »modernism» och »dynamism» är en smula vaga i Linders framställning, så gäller detsamma i ännu högre grad termen »existentiell diktning». Glosan är ju egentligen lånad från Kierkegaard, men Linder fasthåller inte den distinkta betydelse ordet hade hos Kierkegaard, i utläggningen av dennes berömda existenslära. I stället använder han den som en ren arbetsterm om *all* slags litteratur som »tar sin utgångspunkt i livsåskådningskampen och som vänder sig bort från vardagslivets detaljer, samhällslivets förändringar för att syssla med själva den mänskliga existensen, dess mening eller frånvaro av mening» (band I, s. 7). Detta är en smula ambiguöst, eftersom »livsåskådningskampen» ju kan utkämpas på många andra sätt än Kierkegaards och existensens meningsfråga likaså av svenska diktare givits lösningar som inte har mycket med Kierkegaards att göra. Vidare sägs det, att ett nyckelord i den existentiella diktningens skulle vara ångest (ib). Återigen bibringas man uppfattningen, att det kan vara Kierkegaards terminologi (Begrebet Ångest) som föresvävar Linder. Men man tas snabbt ut ur villfarelsen. Författaren klassificerar välvilligt all möjlig ångest som existentiell, den må sedan ha eller — betydligt oftare — inte ha ett dyft med Kierkegaards distinkta filosofiska tematik (ångesten som en reaktion på människans fundamentala valfrihet) att göra. Lagerkvists allmänna ångest inför livet eller döden blir således existentiell, Hjalmar Bergmans livsskräck i Clownen Jac likaså. Och när J. P. Jacobsen i Niels Lyhne eller Hjalmar Söderberg i Historietter gestaltar en allmän upplevelse av metafysisk övergivenhet eller desperation, utnämns de till prototyper för existentiella diktare.

Naturligtvis bör det stå Linder fritt att fatta existentiell diktning på detta allmänna vis. Definitionsfrihet bör man hålla på i historieskrivningen, liksom i all slags forskning. Men jag vet inte om termen blir nämnvärt upplysande, när den ges en så rymlig innebörd, och allrahelst inte när så utomordentligt vittskiftande författartemperament som den sene Strindberg, Ola Hansson och Heidenstam som lyriker, Pär Lagerkvist, Hjalmar Bergman, Birger Sjöberg, Edith Södergran, Elmer Diktonius, Gunnar Ekelöf, Harry Martinson, Lars Ahlin (se närmare band I, s. 7 f.) fångas in i samma kategori. Risken med Linders språkbruk blir under alla förhållanden att det uttunnar Kierkegaards term intill meningslöshet — den minsta gemensamma nämnaren blir bara någon slags allmän mottaglighet för metafysiska eller religiösa lösningar som Linder dessutom gärna lyckas urskilja hos oförbindliga skeptiker som Ekelöf och Gyllenstein — eller oavsiktligt framsuggererar föreställningar om ett Kierkegaardinflytande där det inte alls finns belagt — t. ex. hos Ekelöf eller Martinson. Faran är också att hans eget idéhistoriska perspektiv går förlorat. Om man i likhet med Linder nämligen ser den existentiella diktningen som ett förnyat uppror mot positivismen — det första åstadkom redan symbolismen under 1800-talet — som en brytning med det naturalistiska mönstret, en ångestfull leda vid en färdig världsbild och en bevisbar vetenskaplig livsåskådning, blir det tveksamt att kalla J. P. Jacobsen och Hjalmar Söderberg existentiella diktare. Båda hade ju läst sin Kierkegaard, det är sant. Och båda hade på sitt sätt fångats av den religiösa frågan. Men man kan knappast komma ifrån, att de i allt väsentligt stod kvar i en positivistiskt färgad determinism och naturalistisk livssyn. Vilken djup klyfta som är befäst mellan Hjalmar Söderbergs deterministiska människouppfattning och Kierkegaards radikala frihetsläror, har ju utmärkt utretts av t. ex. Sjøstedt (Søren Kierkegaard och svensk litteratur, s. 398).

Vad man skulle kunna förebrå Linder är alltså, att han tänjer ut termen »existentiell diktning» så att den passar på för mycket och att han därmed inte klart urskiljer de existentiella tendenserna, när de verkligen dyker upp. Under fyrtitalet anknöt verkligen en hel rad svenska diktare direkt till Kierkegaard (intresset för en svensk Kierkegaardadorator som Adelborg är symptomatiskt). Somliga fyrtitalister, t. ex. Ahlin, gick vägen via den Kierkegaardinspirerade teologin (Bohlin, Brunner, Barth och Buber).

Sartre-existentialismen tillkom som förstärkande komplement. Och denna litterära Kierkegaard-renässans — tjugofem år efter vad som i tysk teologi (Barth) och filosofi (Jaspers) kallades »die Kierkegaardrenaissance» — tycks verkligen ha befordrat ett nytt synsätt. Vennberg har berättat hur mötena med Kierkegaard och Sartre innebar en omvälvning, därför att här fanns en radikal frihetslära som satte determinismen i de gamla 1800-talssystemen (marxism och freudianism) i fråga. Det är troligen detta perspektiv man först bör ta fasta på, om man vill göra begripligt att den existentiella litteraturen bildar front mot 1800-talets positivism och determinism.

Med en sådan uppläggning blir det också lättare begripligt, att fyrtitalisterna kunde gå så skilda vägar. Ahlin upplevde »en kristen människas frihet» först och främst i de sociala relationerna, i mötet med medmänniskan, inte bara därför att detta stämde med hans sociala patos, hans »demokratism». Han hade också tillägnat sig existensfilosofin i en social variant, nämligen Martin Bubers Ich und Du-filosofi och — efter allt att döma — även läst Cullbergs *Das Du und die Wirklichkeit*. Hans problembrottnings fick därför en helt annan prägel än hos dem, som anknöt direkt till intelligensaristokraten och individualisten Kierkegaard, t. ex. Gyllensten. Jag skulle tro, att Linders intresse för religiös existentiell dikt kommit honom att något övervärdera Ahlin på Gyllenstens bekostnad i detta sammanhang. Gyllensten sägs visserligen vara »40-talets mest 'medvetet' existentiella författare». Men han degraderades samtidigt till »en Kirkegaardslärlunge på den 'nihilistiska' sidolinjen» och får bara 10 sidor (fastän hans författarskap följs fram t. o. m. Kains memoarer) medan Ahlin får hela 32!

Detta är en värdering och samtidigt en historieskrivning som man kan ifrågasätta. Vill man ta fasta på det existentiella inslaget bland fyrtitalet och »fyrtitalets arvtagare», lämpar sig knappast någon betydande diktare bättre som illustration än Gyllensten (som mycket riktigt flitigt använder termen om sina egna böcker). Här finns en medveten Kierkegaardanslutning som inte blir mindre uppenbar för att Gyllensten kastat den kristna tron över bord. Människan väljer genom språket fritt sitt förhållningssätt till verkligheten, dekreterar han. Inte ens naturen har några objektiva lagar andra än sådana som människan i sina provisoriska språkliga beskrivningar formulerar och godtar, dikteren har att lidelsefullt satsa på en 'existentiell' sanning även om det till äventyrs inte skulle finnas några objektivt bevisbara sanningar i livsåskådningsfrågor. Överallt i Gyllenstens produktion har Kierkegaard satt djupa spår. Jag tycker, att Linder skulle ha haft större utbyte av att följa denna tråd än Gyllenstens i och för sig intressanta men till intet förpliktande böjelser för mystik.

Modernism och existentiell dikt — det grova rutmönstret till trots erbjuder Linders nya fresk över fyrtitalsdikten naturligtvis anblicken av en ytterst stimulerande monumentalmålning. I en recension av detta omfång skulle det föra alldeles för långt att gå in på de många individuella diktarporträtten, och jag har därför inskränkt mig till att diskutera ett par av de huvudlinjer som författaren själv framhävt som särskilt viktiga. Ändå är det kanske i de individuella diktarporträtten som boken äger sitt främsta intresse. Presentationen av Vennberg t. ex. erbjuder många nya perspektiv — Vennbergs mångomtalade pessimism tonas ned och reduceras till sina rätta proportioner — och bör nog sättas ett stycke framför analysen av Lindegren. Den »full study» som ägnas Ahlin gör denne svåre diktare så begriplig han över huvud taget kan bli och större än han kanske i själva verket är. Både Linders arbetsmetoder och arbetsförmåga imponerar i behandlingen av detta nya och svåra stoff. När han inte samvetsgrant tillägnat sig den nyare forskningen i ämnet — i fyrtitalsavsnittet t. ex. Karl Erik Lagerlöfs, Lars Bäckströms och Per Olov Enquists uppsaliensiska undersökningar — har han samvetsgrant satt sig in i det viktigaste primärmaterialet, den levande dikten. Få undersökningar vittnar som hans om boksynthet och kärlek till uppgiften. Till sina många förnämliga kulturpedagogiska insatser har Linder fogat ytterligare en.

Thure Stenström